

**ΤΑ ΟΡΕΩΝΥΜΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΤΟΥΣ ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΣΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ¹**

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΤΣΟΤΣΟΣ²

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στα ελληνικά και ευρωπαϊκά γεωγραφικά έργα και στους χάρτες του 19ου αι. η Δυτική Μακεδονία παρουσιάζεται ελλιπώς γνωστή. Εξετάζονται η θέση και προέλευση των τοπωνυμίων των ορεινών όγκων, που προέρχονται (α) από ταυτίσεις προς τις αρχαίες ονομασίες, (β) από νεολογισμούς, (γ) από τα αυθεντικά της τοπικής παράδοσης, ορισμένα από τα οποία έπαψαν αργότερα να χρησιμοποιούνται και σήμερα είναι άγνωστα. Παρατηρούνται διαφορές ανάμεσα στα ορεινώμια που χρησιμοποιούν οι διάφοροι συγγραφείς, καθώς και εσφαλμένες ταυτίσεις προς τις αντίστοιχες αρχαίες ονομασίες, που οφείλονται στην ατελή γνώση για το γεωγραφικό χώρο της Δυτικής Μακεδονίας κατά το 19ο αι.

ABSTRACT

Western Macedonia was the more insufficiently mapped and geographically discovered Greek region at the latter Ottoman domination. This paper is about a study on the location and origin of mountain toponymies in Western Macedonia, as presented in Greek and European maps and geographic texts of 19th century.

The mountain toponymies can be classified in three categories: (a) Ancient names quoted from the ancient geographic texts. The identification between places and names is undoubtedly right in two cases, arbitrary in two other cases, while the rest are to be investigated. (b) Names that are neologisms. (c) Traditional names that were used by the native people. Some of them have not been used since the early 20th century in maps and geographies.

Based on the study of geographic texts and maps of the 19th century, it is concluded that there are differences and fault identifications between the ancient or the traditional toponymies and the corresponding mountains. Furthermore, there is confusion in the description of the geographical space, which reveals a lack of knowledge for the region, whereas a detailed study of the ancient texts is observed.

The paper contributes in the study of the history of geography and cartography, and the historical geography of the region.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Ιστορία γεωγραφίας και χαρτογραφίας - ιστορική γεωγραφία -

Δυτική Μακεδονία - 19ος αιώνας - όρη - τοπωνύμια.

KEY WORD: History of geography and cartography - historical geography - Western Macedonia - 19th century - mountains - toponymies.

Η Δυτική Μακεδονία (υπό την έννοια της σημερινής διοικητικής περιφέρειας που περιλαμβάνει τους τέσσερις νομούς: Κοζάνης, Φλώρινας, Καστοριάς και Γρεβενών) είναι, ίσως, η λιγότερο ερευνημένη ελληνική περιοχή στον τομέα της ιστορικής γεωγραφίας των νεότερων χρόνων. Ουσιώδες τμήμα του έργου του ιστορικού γεωγράφου αποτελεί η ιστορία της γεωγραφίας και χαρτογραφίας ενός τόπου σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο (Μ.Κορδώςης 1996: 8). Από την άποψη αυτή η μελέτη της γεωγραφικής γνώσης (J. Mitchell 1963: 15), όπως αυτή αποτυπώνεται στους χάρτες και περιγράφεται στα γεωγραφικά κείμενα για τη Δυτική Μακεδονία του 19ου αιώνα, συμβάλλει στην έρευνα της ιστορικής γεωγραφίας της περιοχής.

Στην παρούσα εργασία, στα γεωγραφικά κείμενα συμπεριλαμβάνουμε όχι μόνο τα επιστημονικά γεωγραφικά συγγράμματα και τα γεωγραφικά εκπαιδευτικά εγχειρίδια του 19ου αι. (τα οποία παρέχουν ελάχιστα μόνο στοιχεία για το δυτικομακεδονικό χώρο), αλλά και έργα τα οποία δεν έχουν αποκλειστικά γεωγραφικό προσανατολισμό, περιέχουν όμως πληθώρα γεωγραφικών πληροφοριών, πολύτιμων για τον ελληνικό χώρο, στον οποίο άλλωστε η επιστημονική γεωγραφική έρευνα ήταν υποτυπώδης, όχι μόνο

1: THE MOUNTAIN TOPONYMIES OF WESTERN MACEDONIA IN THE MAPS AND GEOGRAPHIC TEXTS OF 19TH CENTURY

2: Georgios P. Tsotsos

Surveyor engineer, D.E.A.

Kyzikou 28-30, Thessaloniki, 55 133, Greece

κατά το 19ο αι., αλλά και γενικότερα κατά τη νεότερη περίοδο της ιστορίας (Γ. Πλουμίδης 1981:26, Ε.Βαβλιάκης 1985:7 και Ε. Λιβιεράτος 2001:57). Τέτοια έργα είναι κυρίως τα περιηγητικά κείμενα και τα οδοιπορικά, τα οποία εντάσσονται και αυτά στο ευρύτερο πεδίο των κειμένων γεωγραφικού ενδιαφέροντος. Γεωγραφικές πληροφορίες αντλούνται επίσης και από αρχαιολογικά έργα με προσανατολισμό στην ιστορική γεωγραφία.

Τα τοπωνύμια των ορεινών όγκων αποτελούν βασικά στοιχεία αναφοράς για το γεωγραφικό χώρο. Ελάχιστα όμως τέτοια στοιχεία μπορούν να αποδελτιωθούν από τους προγενέστερους του 19ου αι. χάρτες, επειδή αυτοί ήταν κυρίως ιστορικοί χάρτες της αρχαίας περιόδου, τόσο για το μακεδονικό (Α. Karathanassis 1991: 5), όσο και για τον ευρύτερο ελληνικό χώρο (C. Zacharakis 1992: 11). Ειδικά η Δυτική Μακεδονία παρουσιάζεται ως η ελλιπέστερα χαρτογραφημένη νοτιοβαλκανική περιοχή τόσο στους ευρωπαϊκούς χάρτες του 19ου αι. (π.χ. στους Α. Boué 1840, Η. Barth 1864 και G. M. Mackenzie - A. Irby 1866, όπως επίσης και σε άλλους χάρτες της Μακεδονίας περιόδου τουρκοκρατίας στο *Χάρτες και Γκραβούρες της Μακεδονίας 15ος-19ος Αιών.*, 1997), όσο και στους αντίστοιχους που επιμελήθηκαν Έλληνες συγγραφείς (Γκαρπολάς - Ρεφενδάρης 1837, Β. Nicolaidy 1859). Η μη ακριβής χαρτογράφηση της Δυτικής Μακεδονίας κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, ακόμη και κατά τον τελευταίο (19ο) αιώνα της, οφείλεται στην περιορισμένη γνώση, σχεδόν στην άγνοια για το γεωγραφικό της χώρο, από μέρους των χαρτογράφων και γεωγράφων της εποχής. Οι Ευρωπαίοι χαρτογράφοι, ακολουθώντας το γενικότερο πνεύμα της εποχής, που ήταν η στροφή προς την κλασική αρχαιότητα, ενδιαφέρονταν περισσότερο για τη χαρτογραφική αποτύπωση των περιοχών που διέθεταν αρχαία μνημεία, δηλαδή κυρίως για τη νότια και τη νησιωτική Ελλάδα (Α. Καραθανάσης 1996: 11). Παράλληλα, ο ελληνικός παράλιος και νησιωτικός χώρος ήταν ευκολότερα προσβάσιμος στους περιηγητές της εποχής, στις περιγραφές των οποίων στηρίζονταν κατά μεγάλο μέρος η γεωγραφική γνώση της περιόδου (Ε.Π. Δημητριάδης - Γ.Π. Τσότσος 1999: 157, 168) και γιαυτό το λόγο ήταν καλύτερα χαρτογραφημένος (Γ. Τόλιας 1999: 88). Αντίθετα, η προσπάθεια στο εσωτερικό της ηπειρωτικής Ελλάδας ήταν δυσχερέστερη, εξ αιτίας του ορεινού εδάφους, της έλλειψης κατάλληλου οδικού δικτύου και των κινδύνων από τη ληστεία που ενδημούσε (Α. Βακαλόπουλος 1988: 643). Έτσι, η Δυτική Μακεδονία, περιοχή ορεινή, ευρισκόμενη σε μεγάλη απόσταση από τη θάλασσα και μη διαθέτοντας σωζόμενα αρχαία μνημεία, δεν προσέλκυε το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων επιστημόνων και περιηγητών, των οποίων άλλωστε η πρόσβαση στην περιοχή αυτή ήταν ιδιαίτερα κοπιαστική και επικίνδυνη (Γ. Τσότσος 1998α: 180-181), και για τους λόγους αυτούς παρουσιάζεται ανεπαρκώς και ανακριβώς χαρτογραφημένη. Η ανεπάρκεια αυτή εμφανίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό στο δυτικό (και πιο απρόσιτο) τμήμα της Δυτικής Μακεδονίας (Βόρεια Πίνδος), που συνορεύει με την Ήπειρο και την Αλβανία. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένας από τους πιο έγκριτους χαρτογράφους του 19ου αι., ο Γερμανός Kiepert, αναγράφει στους χάρτες του για το τμήμα της Δυτικής Μακεδονίας δυτικά του Αλιάκμονα και της Καστοριάς, τις ενδείξεις «terrains inexplorés» (Η. Kiepert 1871) και «regions non explorées» (Α. Μηλιαράκης 1878: θ'), γεγονός που επιβεβαιώνει ότι ακόμα και κατά το δεύτερο μισό του 19ου αι., οι περιοχές αυτές ήταν ουσιαστικά ανεξερευνήτες για την ευρωπαϊκή γεωγραφική επιστήμη.

Ως προς τα γεωγραφικά κείμενα της ύστερης τουρκοκρατίας, είναι γνωστή η υστέρηση της ανάπτυξης της γεωγραφικής επιστήμης κατά την εποχή εκείνη για τον ελληνικό χώρο γενικότερα (Ε. Δανιήλ 1867: ι' και Μ. Δήμιτσας 1876: 336) και για τη Μακεδονία ειδικότερα (Ι. Βλάσσης 1904: 5). Η ένδεια των γεωγραφικών πληροφοριών είναι μεγαλύτερη για τη Δυτική Μακεδονία ακόμα και κατά το 19ο αι., περισσότερο από ό,τι για οποιοδήποτε άλλο ελληνικό γεωγραφικό διαμέρισμα, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι στο βιβλιογραφικό κατάλογο γεωγραφικών έργων περιόδου 1800-1889 του Αντ. Μηλιαράκη (Α. Μηλιαράκης 1889: 17-53) καταλογογραφούνται 52 γεωγραφικές εργασίες συνολικά για τη Μακεδονία, από τις οποίες μόνο 4 αναφέρονται ειδικά στη Δυτική Μακεδονία, όταν οι αντίστοιχοι αριθμοί π.χ. για την Ήπειρο είναι 63 και για την Πελοπόννησο 139. Έτσι, οι περισσότερες γεωγραφικές πληροφορίες για τη Δυτική Μακεδονία του 19ου αι. δεν προέρχονται από χάρτες και γεωγραφικά συγγράμματα, αλλά από περιηγητικά κείμενα και οδοιπορικά. Ανάμεσα στα τελευταία, ξεχωρίζουν τα έργα του Γάλλου F. Rouquerville (1826) και, ιδίως, του ακριβολόγου Άγγλου στρατιωτικού και τοπογράφου W. Leake (1835), οι οποίοι ήταν οι πρώτοι Ευρωπαίοι που περιηγήθηκαν τη Δυτική Μακεδονία στις αρχές του 19ου αι. Μέσα από τα κείμενά τους παρέχονται οι πρώτες, χρονικά, γεωγραφικές πληροφορίες για το δυτικομακεδονικό χώρο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αι. και τις αρχές του 20ού, τα γεωγραφικά έργα που αναφέρονται στο δυτικομακεδονικό (και γενικότερα στο βορειοελλαδικό) χώρο πληθαίνουν και

παρέχουν περισσότερες πληροφορίες, εξ αιτίας της δημιουργίας του μακεδονικού ζητήματος. Άλλα από αυτά γράφονται για στρατιωτικούς σκοπούς, με μορφή είτε επιστημονικού γεωγραφικού συγγράμματος (π.χ. Α.Τ. φον Βάλδκαμφ 1901), είτε με μορφή οδοιπορικού (π.χ. Ν. Σχινάς 1886), και είναι αυτά που περιέχουν περισσότερες πληροφορίες για τα φυσικά γεωγραφικά στοιχεία, και άλλα έχουν σαφή ανθρωπογεωγραφικό (π.χ. Α. Αρβανίτης 1909), και ειδικότερα εθνογραφικό χαρακτήρα (π.χ. F. Crousse 1876, J. Cvijić 1906 και J. Cvijić 1918).

Ακολουθεί μια συνοπτική παρουσίαση των τοπωνυμίων των ορεινών όγκων με τις αυθεντικές παραδοσιακές ονομασίες τους, που χρησιμοποιούνταν κατά το 19ο αι. μέχρι και τις αρχές του 20ού (χάρτης 1) σε συσχετισμό με τις αντίστοιχες της αρχαίας περιόδου, καθώς και τις σύγχρονες, όπως αυτές εμφανίζονται στους σημερινούς χάρτες. Ως αυθεντικές παραδοσιακές ονομασίες εννοούμε αυτές που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι της περιοχής, και τις οποίες κατέγραψαν οι διάφοροι συγγραφείς βασιζόμενοι στην τοπική προφορική παράδοση. Τις ονομασίες αυτές αντιδιαστέλλουμε από τις αντίστοιχες αρχαίες, που χρησιμοποίησαν οι συγγραφείς του 19ου αι. αντλώντας τις από τα αρχαία (ελληνικά και λατινικά) κείμενα. Η σειρά παρουσίασης των ορεινυμίων είναι από ανατολικά προς τα δυτικά, με αφετηρία τους ορεινούς όγκους του Βόρα, του Βερμίου και των Πιερίων, που διαχωρίζουν την Κεντρική από τη Δυτική Μακεδονία, και κατάληξη την οροσειρά της Πίνδου, στα δυτικά όρια της περιοχής.

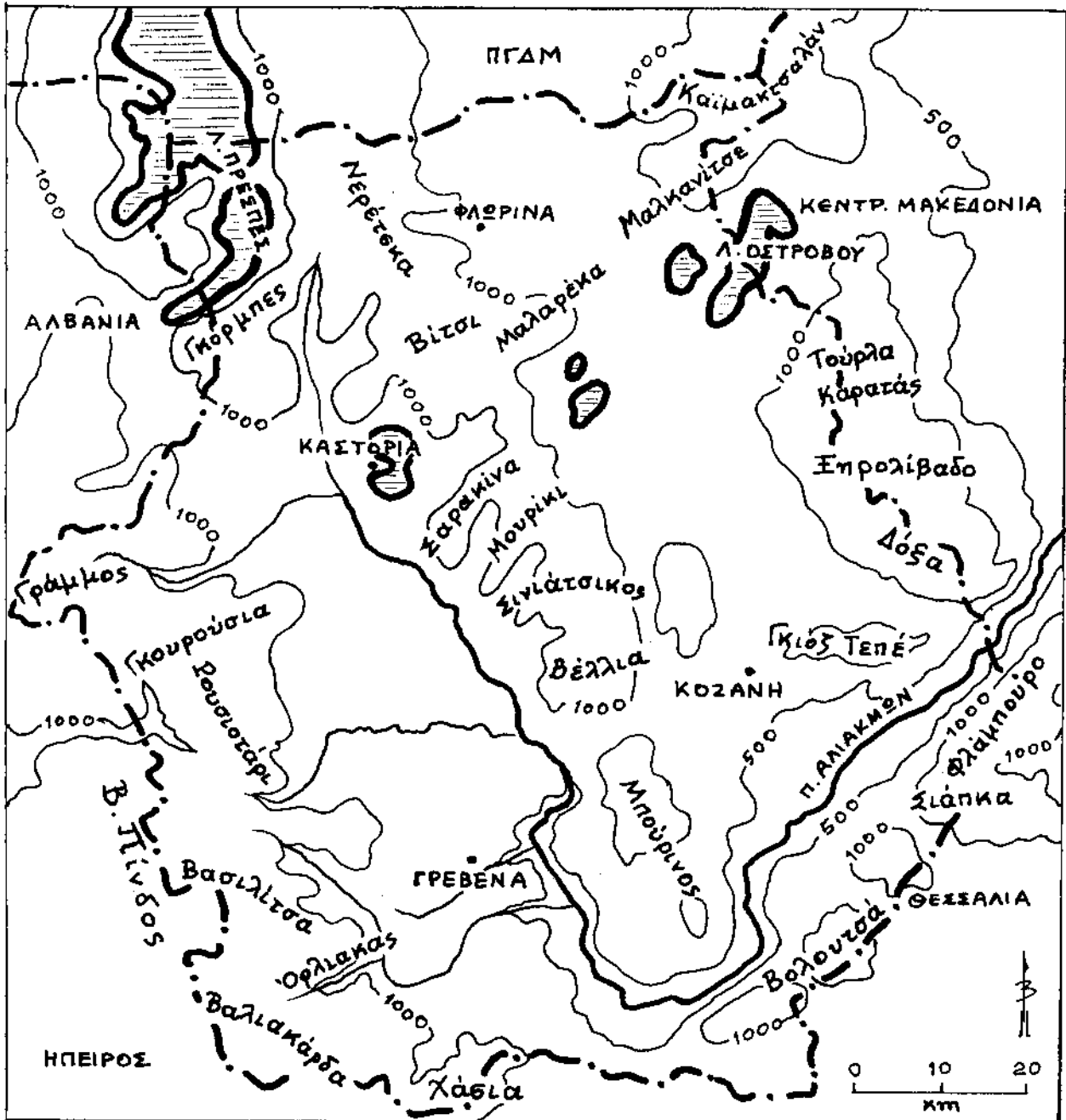
Ο ορεινός όγκος του Βόρα παρουσιάζεται με τις ονομασίες των κορυφών του *Καϊμακτσαλάν* (Α. Βάλδκαμφ 1901: 16), *Νίτσε*, *Μαριάνσκα* (Α. Αρβανίτης 1909: 69), αναφέρεται όμως και η αρχαία ονομασία *Βόρας* (Α. Αρβανίτης 1909: 69 και Δ. Φιλιππίδης 1906: 58) που δίνει ο Ρωμαίος Τίτος Λίβιος (Δ. Σαμσάρης 1989: 229). Το νοτιοδυτικό Βέρμιο αναφέρεται στις αρχές του 19ου αι. με την ονομασία *Δόξα* (W. Leake 1835: 297), ενώ η νοτιοδυτική απόληξη του Βερμίου προς την Κοζάνη φέρει την ονομασία *Σκοπός*, που είναι μάλλον ελληνική απόδοση του τουρκικού τοπωνυμίου *Γκιοζ Τεπέ* (W. Leake 1835: 329 και Δ. Φιλιππίδης 1906: 57). Αργότερα το υπόλοιπο βουνό φέρει τις κατά τόπους ονομασίες, από βορρά προς νότο, *Τούρλα*, *Άγοςτος*, *Καρατάς*, *Εηρολίβαδο*, ενώ αναφέρεται και η αρχαία ονομασία *Βέρμιον* (Μ. Δήμιτσας 1874: 33, Β. Ζώτος Μολοσσός 1882: 130, Α. Βάλδκαμφ 1901: 16, Δ. Φιλιππίδης 1906: 57, Α. Αρβανίτης 1909: 70). Από ορισμένους (Μ. Δήμιτσας 1874: 15) η ονομασία Βέρμιον αποδίδεται στο σύνολο του ορεινού όγκου Βόρα - Βερμίου, και το μεν τμήμα βόρεια της Έδεσσας (σημ. Βόρας) αποκαλείται *Νίτζος* (Νίτσε), το δε νοτιότερο (σημ. Βέρμιο) *Τούρλα*.

Τα Πιέρια εμφανίζονται με την ονομασία της κορυφής τους *Φλάμπουρο* (Β. Ζώτος Μολοσσός 1882: 130 και Α. Βάλδκαμφ 1901: 17), ενώ σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις αναφέρονται οι ονομασίες *Πιέριον* (Β. Ζώτος Μολοσσός 1882: 130), *Πιέρια* (Δ. Ιωαννίδης Ολύμπιος 1892: 459), από την αρχαία ονομασία τους *Πιερικόν* (Μ. Δήμιτσας 1874: 46). Το συνεχόμενο με τα Πιέρια βουνό Τίταρος αναφέρεται με την παραδοσιακή του ονομασία *Σιάπκα* (T. Desdevises-du-Desert 1863: 10) και ταυτίζεται προς το αρχαίο *Τιτάριον* (Α. Βάλδκαμφ 1901: 17 και Α. Αρβανίτης 1909: 74) που αναφέρει ο Κλαύδιος Πτολεμαίος (C. Ptolemaei 1843: III, ΙΑ-ΙΖ).

Τα Καμβούνια αναφέρονται είτε με τα ονόματα των κορυφών τους *Μπουνάσια* και *Αμάρμπεη* (W. Leake 1835: 332), είτε με το όνομα *Βολουτσά* (C. Reichard 1823, Μ. Δήμιτσας 1885: 90, κ.ά.). Ορισμένοι αποδίδουν την ονομασία Βολουτσά στα Χάσια (Γκαρπολάς και Ρεφενδάρης 1837) ή στον Τίταρο (Ν. Λωρέντης 1838: 359). Παράλληλα αναφέρεται και η αρχαία (Δ. Σαμσάρης 1989: 229) ονομασία *Καμβούνια* (Α. Αρβανίτης 1909: 70), η οποία από ορισμένους αποδίδεται στο σύνολο της σημ. οροσειράς Πιέρια - Τίταρος - Καμβούνια (Α. Βάλδκαμφ 1901: 17 και T. Desdevises-du-Desert 1863: 10) ή θεωρείται ξεχωριστό βουνό από τα Βολουτσά (I. Λεονάρδος 1836: 3).

Η Κεντρική Δυτικομακεδονική οροσειρά που διασχίζει τη Δυτ. Μακεδονία από ΒΔ. προς ΝΑ. φέρει κατά τόπους διάφορες ονομασίες, που χαρακτηρίζουν κυρίως τις επιμέρους κορυφές. Η οροσειρά που αποτελεί νότια προέκταση του βουνού Περιστέρι, από τα βόρεια σημερινά σύνορα μέχρι το Βίτσι, αναφέρεται με την ονομασία *Νερέτσκα* (Α. Βουέ 1840: 193, Α. Σταυρίδης 1876: 66, V. Bérard 1896, Χάρτης Βασιλείου της Ελλάδος 1884, κ.ά.), αλλά και με την αρχαία *Βαρνούς* (Β. Ζώτος Μολοσσός 1882: 130). Νοτιότερα τα βουνά της οροσειράς αναφέρονται με τις, γνωστές και σήμερα, ονομασίες *Βίτσι* (και αρχ. *Βέρνον*) (Α. Αρβανίτης 1909: 69) και *Μουρίκι* (Β. Ζώτος Μολοσσός 1882: 130), ενώ ο νοτιοδυτικός κλάδος του Μουρικίου φέρει την ονομασία *Σαρακίνα* (F. Rouqueville 1826: 14, B. Nicolaidy 1859, κ.ά.). Ο *Σινιάτσικος* (και όχι το Σινιάτσικο) αναφέρεται με διάφορες παραλλαγές ονομασιών (Γ. Τσότσος 1998β: 45-47), που προέρχονται από το σλαβ. *Σνίτσνικ* (Κ. Χασιώτης 1980: 11), ενώ η ονομασία *Άσκιον* (Β. Ζώτος Μολοσσός 1882: 264) αποτελεί

νεολογισμό που εισήγαγε ο Κοζανίτης λόγιος Χαρίσιος Μεγδάνης στις αρχές του 19ου αι. (Μ. Καλινδέρης 1940: 12). Ακόμη νοτιότερα τα βουνά φέρουν τις παραδοσιακές

Χάρτης 1: Η Δυτική Μακεδονία με τα αυθεντικά παραδοσιακά ορεινώμια κατά το 19ο αι. (σχεδίαση του συγγραφέα).

Map 1: 19th century Western Macedonia: The authentic traditional mountain toponymies (designed by the author).

(και σημερινές) ονομασίες τους *Βέλλια* και *Μπούρινος* ή *Βούρινος* (Ν. Σχινάς 1886: 130, 149).

Η λοφοσειρά που διαχωρίζει το λεκανοπέδιο Φλώρινας από αυτό της Εορδαίας φέρει τα ονόματα *Μαλαρέκα* (δυτικά) και *Μαλκανίτσε* (ανατολικά) (χάρτης 39° 41' Monastir, 1904). Τα βουνά που διαχωρίζουν τη λεκάνη των Πρεσπών από αυτήν της Καστοριάς φαίνεται πως είναι από τις λιγότερο γνωστές περιοχές, καθώς αναφέρονται μόνο με την ονομασία μιας από τις κορυφές τους *Γκόρμπες* (χάρτης 39° 41' Monastir, 1904), ενώ η σημερινή ονομασία *Τρικλάριον* που προέρχεται από αρχαίο εθωνύμιο (Στράβων 1994, Αποσπ. Ζ': 20) δεν αναγράφεται.

Από τα βουνά της Δυτικομακεδονικής Πίνδου αναφέρεται ο Γράμμος, ενώ το σημ. Βόϊο αναφέρεται ως *Ρουσιοτάρι* (W. Leake 1835: 321, H. Kiepert 1871 και χάρτης Γεν. Επιτελείου 1878) και το βορειοδυτικό τμήμα του ως *Γκουρούσια* (Κ. Θεσπρωτός - Α. Ψαλίδας 1964: 69). Ορισμένοι (Μ. Δήμιτσας 1874: 69, 80) ταυτίζουν το Γράμμο με το αρχ. *Βερκετήσιον* του Πτολεμαίου (C. Ptolemaei 1843: III, IA-IZ) ή με το αρχαίο *Βόϊον*, που αντιστοιχεί τουλάχιστον σε όλη τη Βόρεια Πίνδο (Στράβων 1994, Αποσπ. Ζ': 6). Γενικά η περιοχή του σημ. Γράμμου - Βόϊου είναι η λιγότερο ερευνημένη από γεωγραφική άποψη περιοχή της Δυτ. Μακεδονίας (χάρτης του Βασιλείου της Ελλάδος 1884). Νοτιότερα αναφέρονται οι υπόλοιποι ορεινοί όγκοι με τις (γνωστές και σήμερα) παραδοσιακές ονομασίες τους *Βασιλίτσα*, *Όρλιακας* (F. Rouqueville 1826: 486) και *Βαλιακάρδα* (Π. Αραβαντινός 1984: 16), ονομασία που επικρατεί κατά το 19ο αι. αντί του σημ. Βαλιακάλντα.

Τέλος τα *Χάσια*, επειδή από το 1881-1912 αποτελούν την ελληνοτουρκική μεθόριο, περιγράφονται λεπτομερώς με όλες τις κορυφές τους στους ελληνικούς χάρτες και στα κείμενα της περιόδου (Ι. Νουχάκης 1901: 319-320).

Από την εξέταση των χαρτών και των κειμένων του 19ου αι. προκύπτει ότι περισσότερο γνωστά στους γεωγράφους είναι τα βουνά στα νότια (Χάσια, Καμβούνια) και ανατολικά (Βόρας, Βέρμιο, Πιέρια) όρια της Δυτικής Μακεδονίας. Για τις περιοχές αυτές φαίνεται πως οι συγγραφείς και χαρτογράφοι γνωρίζουν αρκετά καλά τη διάταξη των ορεινών όγκων στο γεωγραφικό χώρο, είναι ενημερωμένοι σχετικά με τις τοπικές ονομασίες για τμήματα ή για κορυφές των βουνών, ενώ, σε γενικές γραμμές, οι επιχειρούμενες ταυτίσεις προς τις αντίστοιχες αρχαίες ονομασίες είναι επιτυχείς. Δεν αποφεύγονται, βέβαια, τα επιμέρους σφάλματα στις ταυτίσεις αυτές, ενώ παρουσιάζονται και ορισμένες διαφορές στις χρησιμοποιούμενες παραδοσιακές ονομασίες της εποχής. Η καλύτερη απόδοση του νότιου και του ανατολικού τμήματος της Δυτικής Μακεδονίας, σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές, οφείλεται στο γεγονός ότι τα τμήματα αυτά γειτονεύουν αντίστοιχα με τις πεδινές εκτάσεις της Θεσσαλίας και της Κεντρικής Μακεδονίας, οι οποίες, λόγω του ομαλού εδαφικού τους αναγλύφου και της εύκολης προσπέλασής τους από τη θάλασσα, ήταν πιο προσιτές στους κάθε είδους περιηγητές της εποχής, στις περιγραφές των οποίων, όπως είπαμε, στηρίζονταν κυρίως οι γεωγράφοι και χαρτογράφοι. Αντίθετα στο εσωτερικό και στο δυτικό τμήμα της Δυτικής Μακεδονίας οι πληροφορίες για τα ορεινά είναι λίγες και ασαφείς. Το γεγονός αυτό φανερώνει σχετική άγνοια του γεωγραφικού χώρου, η οποία, όπως ήδη έχουμε επισημάνει, αποτυπώνεται εύγλωττα στους χάρτες του Kiepert και οφείλεται στις δυσκολίες προσπέλασης προς το γεωγραφικά απομονωμένο κεντρικό και δυτικό τμήμα της Δυτικής Μακεδονίας. Μόνο προς τα τέλη του 19ου αι. γίνονται τοπογραφικές αποτυπώσεις από ευρωπαϊκά επιστημονικά συνεργεία στον τουρκοκρατούμενο βορειοελλαδικό χώρο και η Δυτική Μακεδονία στο σύνολό της απεικονίζεται με ικανοποιητική, για την εποχή, ακρίβεια στους αυστριακούς χάρτες (χάρτης 39° 41' Monastir και 39° 40' Janina, 1904).

Από τις ταυτίσεις προς τις αντίστοιχες αρχαίες ονομασίες, αυθαίρετη είναι η ταύτιση του Γράμμου προς το αρχ. *Βερκετήσιον*, για τη χωροθέτηση του οποίου δεν προκύπτουν σαφή στοιχεία μέσα από το κείμενο του Κλαύδιου Πτολεμαίου (C. Ptolemaei 1843: III, IA-IZ). Λανθασμένη είναι η ταύτιση του όγκου Ρουσιοτάρι - Γκουρούσια προς το αρχ. *Βόϊον*, για το οποίο ο Στράβων (1994, Αποσπ. Ζ': 6) αναφέρει ότι πρόκειται για οροσειρά με πολλά κατά τόπους ονόματα, που φθάνει μέχρι τον *Κόρακα* της Αιτωλίας, εννοώντας προφανώς με την περιγραφή αυτή ολόκληρη την οροσειρά της Πίνδου. Όμως η αρχαία ονομασία *Βόϊον*, δόθηκε αρχικά στο όρος Γράμμος (Μ. Δήμιτσας 1874: 80) και αργότερα στο βουνό που βρίσκεται στα ανατολικά του Γράμμου και είναι γνωστό στην τοπική προφορική παράδοση με τα κατά τόπους ονόματα των τριών κλάδων του *Ρουσιοτάρι* (νότιο τμήμα), *Γκουρούσια* (βορειοδυτικό) και *Οντρια* (βορειοανατολικό). Η ονομασία αυτή επικράτησε προοδευτικά μετά το 1913 στους ελληνικούς χάρτες και στις γεωγραφίες, και από αυτήν επινοήθηκε και η ονομασία *επαρχία Βοΐου*, στην οποία μετονομάστηκε το 1928 η επαρχία Ανασελίτσης του νομού Κοζάνης (Γ. Καραμήτρου - Μεντεσίδη 1999: 35). Βέβαιες είναι οι ταυτίσεις των ορεινών όγκων του Βερμίου και των Πιερίων προς

τις αρχαίες ονομασίες τους, ενώ οι υπόλοιπες αποτελούν ζήτημα προς διερεύνηση. Η ονομασία *Άσκιον* δεν είναι αρχαία, αλλά λόγια επινόηση του 19ου αι. Το πρόβλημα των ταυτίσεων των αρχαίων ονομασιών των ορεινών όγκων της Δυτικής Μακεδονίας είναι ευρύ, δεν έχει ακόμη ερευνηθεί και δεν είναι δυνατόν να παρουσιαστεί ολοκληρωμένα μέσα στα περιορισμένα πλαίσια της παρούσας εργασίας. Από όσα μέχρι τώρα γνωρίζουμε, φαίνεται πως οι Ευρωπαίοι γεωγράφοι προσπάθησαν να αποδώσουν τις αρχαίες ονομασίες στους ορεινούς όγκους μιας περιοχής, της οποίας όμως τη φυσική γεωγραφία γνώριζαν ελάχιστα. Οι προσπάθειες αυτές πέρασαν στα έργα των Ευρωπαίων χαρτογράφων και επηρέασαν την αντίστοιχη ελληνική βιβλιογραφία του 19ου αι. Σημείο αφετηρίας για μια έρευνα στο ζήτημα αυτό θα ήταν ο εντοπισμός της πρώτης χρονικά εμφάνισης κάθε αρχαίου ορεινωσίου σε χάρτη ή γεωγραφικό έργο της νεότερης περιόδου.

Ως προς τη συνέχιση ή μη της χρήσης των παραδοσιακών ονομασιών του 19ου αι. μετά την απελευθέρωση του 1912 και την ένταξη της περιοχής στο ελληνικό κράτος, μπορούν να γίνουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις: Τα ορεινώμια *Καϊμακτσαλάν*, *Τούρλα*, *Καρατάς*, *Γκιοζ Τεπέ*, *Φλάμπουρο* και *Σιάγκα* εξακολουθούν μέχρι σήμερα να χρησιμοποιούνται, αλλά μόνο ως ονόματα των κορυφών των αντίστοιχων ορεινών όγκων του Βόρα, Βερμίου, Σκοπού, Πιερίων και Τιτάρου. Οι ονομασίες *Εηρολίβαδο*, *Βίτσι*, *Μαλαρέκα*, *Γκόρμπες*, *Μουρίκι*, *Σινιάτσικος*, *Βέλλια*, *Μπούρινος* (ή *Βούρινος*), *Γράμμος*, *Βασιλίτσα*, *Όρλιακας*, *Βαλιακάλντα* και *Χάσια*, συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται όπως και κατά το 19ο αι. Η ονομασία *Σαρακίνα*, την οποία διασώζει η σημ. τοπική προφορική παράδοση, αναγράφεται σήμερα σε ορισμένους χάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού (Γ.Υ.Σ.) μόνο ως όνομα κορυφής, ενώ το αντίστοιχο βουνό παραμένει ανώνυμο. Οι ονομασίες *Μαλκανίτσε* και *Δόξα* έχουν ξεχαστεί, και οι αντίστοιχοι ορεινοί κλάδοι συμπεριλαμβάνονται στις γενικότερες ονομασίες των ορεινών όγκων του Βόρα και του Βερμίου αντίστοιχα. Η ονομασία *Νερέτσα* αντικαταστάθηκε από την αρχαία *Βαρνούς*. Οι ονομασίες *Ρουσιοτάρι* και *Γκουρούσια* έπαψαν να χρησιμοποιούνται και αντικαταστάθηκαν από την ονομασία *Βόϊον*, είναι γνωστές όμως στην τοπική παράδοση.

Η μη χρήση ορισμένων σλαβικών τοπωνυμίων όπως τα *Μαλκανίτσε* και *Νερέτσα*, καθώς και η προτίμηση της χρήσης των αρχαίων ονομασιών των βουνών στους χάρτες της Γ.Υ.Σ., πρέπει να ερμηνευθεί μέσα στα πλαίσια της ελληνικής κρατικής πολιτικής για τον εξελληνισμό των ονομάτων των οικισμών και των λοιπών γεωγραφικών όρων, μετά την προσάρτηση των βορείων ελληνικών χωρών στο ελληνικό κράτος. Αυτό όμως δεν μπορεί να συμβαίνει με ορισμένα τοπωνύμια, όπως τα *Σαρακίνα* και *Δόξα*, των οποίων η εγκατάλειψη έγινε σταδιακά, για λόγους που δεν μπορέσαμε, προς το παρόν, να διευκρινίσουμε. Η εγκατάλειψη των τοπωνυμίων *Ρουσιοτάρι* και *Γκουρούσια* οφείλεται (πέρα από την επιβολή της χρήσης της αρχαίας ονομασίας *Βόϊον*) και στο γεγονός ότι η χρήση τους και στην τοπική προφορική παράδοση είχε αρχίσει να περιορίζεται και να αντικαθίσταται και από άλλες τοπικές ονομασίες, ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί, ότι η χρήση των περισσότερων αρχαίων ονομασιών, είχε καθιερωθεί προοδευτικά από Ευρωπαίους και Έλληνες συγγραφείς ήδη από το 19ο αι. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ορεινώμιο *Βολουτσά*, το οποίο, σύμφωνα με την έρευνά μας, είναι εντελώς άγνωστο στη σημ. προφορική παράδοση της περιοχής και είχε ήδη αντικατασταθεί, τουλάχιστον από τα τέλη του 19ου αι., με τις ονομασίες των κατά τόπους κορυφών *Μπουνάσια* και *Αμάρμπεη*, ενώ στη λόγια γραπτή παράδοση αναφερόταν ως *Καμβούνια*.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την παραπάνω σύντομη ανάλυση, είναι ότι τα περισσότερα ορεινώμια του 19ου αι., ανεξάρτητα από την ετυμολογική τους προέλευση, συνέχισαν να χρησιμοποιούνται και κατά τον 20ό αι., ενώ η χρήση των αρχαίων ορεινωσίων, που είχε ήδη αρχίσει να καθιερώνεται από το 19ο αι., επεκτάθηκε και οριστικοποιήθηκε κατά τον 20ό αι.

Είναι, επίσης, αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, ενώ παρατηρούνται πλήθος από διαφορές στις χρησιμοποιούμενες ονομασίες από συγγραφείς και χαρτογράφους του 19ου αι., εσφαλμένες ταυτίσεις και σύγχυση στην απόδοση της μορφής του γεωγραφικού χώρου, που φανερώνουν άγνοια για την περιοχή, αντίθετα διαφαίνεται πολύ καλή γνώση των αρχαίων γεωγραφικών κειμένων. Ειδικά για τους Έλληνες γεωγράφους, αυτό είναι αποτέλεσμα της επιρροής του κλασικισμού και του λεγόμενου «λογιωτατισμού» στην ελληνική επιστήμη του 19ου αι. (Ε. Δανιήλ 1867: ι'). Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την έλλειψη της, απαραίτητης για τη γεωγραφία, επί τόπου αυτοψίας, οδήγησε στην υστέρηση της ελληνικής γεωγραφικής γνώσης για τον τουρκοκρατούμενο βορειοελλαδικό χώρο κατά το 19ο αι. Μια από τις συνέπειες αυτής της υστέρησης ήταν και η αδυναμία ανάπτυξης της γεωπολιτικής, η οποία εξετάζει τις κρατικές οντότητες ως γεωγραφικούς οργανισμούς ή ως χωρικά φαινόμενα (R. J.

Johnston κ.ά. 1981: 37), και που χρησιμοποιεί τα πορίσματα της γεωγραφικής επιστήμης. Σύμφωνα και με τους ίδιους τους Έλληνες γεωγράφους της εποχής (Α. Μηλιαράκης 1878: η'), η αδυναμία αυτή είχε επιπτώσεις στην ελληνική εξωτερική πολιτική της περιόδου 1830-1912, οπότε η ελληνική γεωγραφική άγνοια για το μακεδονικό χώρο, αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα στην οργάνωση και προώθηση των ελληνικών γεωπολιτικών επιδιώξεων, και ιδίως των εθνικών και εδαφικών διεκδικήσεων στο χώρο αυτό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1] Αραβαντινός, Π. 1984: *Περιγραφή της Ηπείρου*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα.
- [2] Αρβανίτης, Α. 1909: *Η Μακεδονία Εικονογραφημένη*, Αθήναις.
- [3] Βαβλιάκης, Ε. 1985: *Μαθήματα Γεωγραφίας*, Τομέας Γεωλογίας - Φυσικής Γεωγραφίας, Σχολή Θετικών Επιστημών ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη.
- [4] Βακαλόπουλος, Α. 1988: *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη.
- [5] Βάλδκαμψ, Α.Τ. φον 1901: *Ελλάς, Μακεδονία και Νότιος Αλβανία*, Αθήναις.
- [6] Βλάσσης, Ι. 1904: *Περί των Μακεδονικών Λόγος*, Αθήναις.
- [7] Γκαρπολάς - Ρεφενδάρης 1837: *Γενικός Σχολαστικός Άτλας*, Βιέννη.
- [8] Δανιήλ, Ε. 1867: *Πολιτική Γεωγραφία*, Αθήναις.
- [9] Δημητριάδης, Ε.Π. - Τσότσος, Γ.Π. 1999: «Η Θράκη στη Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή: Μια ιστοριογεωγραφική προσέγγιση», στο *Α΄ Διαβαλκανικό Συνέδριο, Οι Πνευματικές Σχέσεις του Ελληνισμού με τους Βαλκανικούς Λαούς (18ος - 20ός Αι.)*, Εταιρεία Παιδαγωγικών Σπουδών Κομοτηνής, Κομοτηνή, 155-178.
- [10] Δήμιτσας, Μ. 1874: *Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας*, Μέρος Β΄, Τοπογραφία, τ. Β΄, Αθήνησι.
- [11] Δήμιτσας, Μ. 1876: *Περί του εν Παρισίοις Διεθνούς Συνεδρίου των Γεωγραφικών Επιστημών*, Αθήνησι.
- [12] Δήμιτσας, Μ. 1885: *Γεωγραφία Φυσική και Πολιτική*, Αθήναις.
- [13] Ζώτος Μολοσσός, Β. 1882: *Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου*, τόμοι Γ΄, Δ΄, Αθήναις.
- [14] Θεσπρωτός, Κ. - Ψαλίδας, Α. 1964: *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα.
- [15] Ιωαννίδης Ολύμπιος, Δ. 1892: *Εγχειρίδιον Γεωγραφίας*, Αθήναις.
- [16] Καλινδέρης, Μ. 1940: *Γραπτά Μνημεία από τη Δυτ. Μακεδονία Χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐς.
- [17] Καραθανάσης, Α. 1996: *Θεσσαλονίκη και Μακεδονικά*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη.
- [18] Καραμήτρου - Μεντεσίδη, Γ. 1999: *Βόϊον - Νότια Ορεστίς: Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη.
- [19] Κορδώσης, Μ. 1996: *Ιστοριογεωγραφικά Πρωτοβυζαντινών και εν γένει Παλαιοχριστιανικών Χρόνων*, Βιβλιοπωλείο Δ. Ν. Καραβία, Αθήνα.
- [20] Λεονάρδος, Ι. 1836: *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία*, Πέστη.
- [21] Λιβιεράτος, Ε. 2001: «Σχόλια περί τη Χαρτογραφία, τους χάρτες και τις ελληνικές τους περιπλοκές», *Γεωγραφίες* 1, 56-72.
- [22] Λωρέντης, Ν. 1838: *Νεωτάτη Διδακτική Γεωγραφία*, Βιέννη.
- [23] Μηλιαράκης, Α. 1878: *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά τον Emile Isambert*, Αθήναις.
- [24] Μηλιαράκης, Α. 1889: *Νεοελληνική Γεωγραφική Φιλολογία ήτοι Κατάλογος των από του 1800-1889 Γεωγραφηθέντων υπό Ελλήνων*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήναις.
- [25] Νουχάκης, Ι. 1901: *Ελληνική Χωρογραφία*, Αθήναις.
- [26] Πλουμίδης, Γ. 1981: *Γεωγραφία της Ιστορίας του Νεοελληνικού Χώρου*, Καραβίας, Αθήνα.
- [27] Σαμσάρης, Δ. 1989: *Ιστορική Γεωγραφία της Ρωμαϊκής Επαρχίας Μακεδονίας: Το Τμήμα της Σημερινής Δυτικής Μακεδονίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
- [28] Σταυρίδης, Α. 1876: *Εγχειρίδιον Πολιτικής, Φυσικής, Εμπορικής Γεωγραφίας του Οθωμανικού Κράτους*, Κυδωνίαις.
- [29] Στράβων 1994: *Γεωγραφικά*, Βιβλίο Ζ΄, Κάκτος, Αθήνα.
- [30] Σχινάς, Ν. 1886: *Οδοιπορικά Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου*, Αθήναις.
- [31] Τόλιας, Γ. 1999: *Οι Ελληνικοί Ναυτικοί Χάρτες Πορτολάνοι 15ος - 17ος Αιώνας*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Ολκός, Αθήνα.
- [32] Τσότσος, Γ. Π. 1998α: «Ορεινοί δρόμοι στη Βόρεια Πίνδο κατά τον 18ο και 19ο αιώνα», στο *Ιστορική Γεωγραφία: Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής*, από την

Αρχαιότητα στην Ενιαία Ευρώπη, Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τμ. Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 179-190.

[33] Τσότσος, Γ. Π. 1998β: *Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης: Ανθρωπογεωγραφική - Λαογραφική Προσέγγιση Δυτικομακεδονικού Χώρου*, Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης, Θεσσαλονίκη.

[34] Φιλιππίδης, Δ. 1906: *Η Μακεδονία Ιστορικάς, Εθνολογικάς, Γεωγραφικάς, Στατιστικάς*, Αθήναις.

[35] Χασιώτης, Κ. 1980: *Ο Σινιάτσικος, ένα Βουνό της Δυτικής Μακεδονίας*, Ελληνικός Ορειβατικός Σύνδεσμος, Αθήναις.

[36] *Χάρτες και Γκραβούρες της Μακεδονίας 15ος - 19ος Αιών.*, 1997: Δήμος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.

[37] Χάρτης 39° 41' Monastir και 39° 40' Janina, 1904, 1:200.000, Artaria, Wien.

[38] Χάρτης Γενικού Επιτελείου 1878, φ. Ήπειρος - Μακεδονία, 1:420.000, Γ. Κόλμαν, Αθήναις.

[39] Χάρτης του Βασιλείου της Ελλάδος 1884, 1:300.000, Καισαροβασιλικόν Γεωγραφικόν Ινστιτούτον, Βιέννη.

[40] Barth, H. 1864: *Reise durch das innere der Europäischen Türkei*, Berlin.

[41] Bérard, V. 1896: *La Macédoine et l' hellénisme contemporain*, Paris.

[42] Boué, A. 1840: *La Turquie d' Europe*, Paris.

[43] Crousse, F. 1876: *La péninsule Gréco - Slave*, Bruxelles.

[44] Cvijić, J. 1906: *Remarks on the Ethnography of the Macedonian Slavs*, London.

[45] Cvijić, J. 1918: *La péninsule balkanique, géographie humaine*, Paris.

[46] Desdevises-du-Desert, T. 1863: *Géographie ancienne de la Macédoine*, Paris.

[47] Johnston, R.J. - Gregory, D. - Haggett, P. - Smith, D.M. - Stoddart D.R. 1981: *The Dictionary of Human Geography*, Basil Blackwell, Southampton.

[48] Karathanassis, A. 1991: «Some observations on the European Cartographers with regard to 15th-18th century Macedonia», *Balkan Studies* 32, 5-17.

[49] Kiepert, H. 1871: *Carte de l' Epire et de la Thessalie*, Berlin.

[50] Leake, W. 1835: *Travels in Northern Greece*, London.

[51] Mackenzie-Muir, G. - Irby, A. 1866: *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*, London - New York.

[52] Mitchell, J. 1963: *Historical Geography*, The English Universities Press, London.

[53] Nicolaidy, B. 1859: *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, Paris.

[54] Pouqueville, F. 1826: *Voyage de la Grèce*, Paris.

[55] Claudii Ptolemaei 1843: *Geographia*, ed. Stereotypa, Lipsiae.

[56] Reichard, C. 1823: (χάρτης) Griechenland.

[57] Zacharakis, C. 1992: *A Catalogue of Printed Maps of Greece 1477-1800*, Samourkas Foundation, Athens.